

EGY LAPSZÉLI BEJEGYZÉS A *MONACENSIS GRAECUS 307A* JELZETŰ KÉZIRATBAN ÉS A CHALKOKONDYLÉS-SZÖVEGHAGYOMÁNY

MÉSZÁROS TAMÁS*

ELTE Eötvös Collegium Byzantium Központ, Magyarország

Beérkezett: 2021.szeptember 4. • Elfogadva: 2021. október 7.

© 2022 A szerző(k)

ABSZTRAKT

A *Codex Monacensis Graecus 307a* Laonikos Chalkokondylés történeti munkája mellett számos lapszéli bejegyzést is tartalmaz. Az egyik ilyen jegyzetet Nikolaos Malaxos írta. Ebben ismerteti, hogy Theodóros, Mistra despotája hogyan adott el bizonyos városokat a velenceieknek és a rhodosi szerzeteseknek. Ugyanez a bejegyzés szóról szóra megtalálható a Chalkokondylés-hagyomány egy másik kéziratában, az *Escorialensis Graecus 243 (Y-I-4)* jelzetűben. Jelen írás célja, hogy megvizsgáljuk a szóban forgó Chalkokondylés-részletet, Malaxos széljegyzetének szövegét, valamint kisebb javaslatot tegyünk Chalkokondylés kézirati hagyományával kapcsolatban.

KULCSSZAVAK

Laonikos Chalkokondylés, *Monacensis Graecus 307a*, lapszéli bejegyzés, Nikolaos Malaxos, szövegkritika

*Levelező szerző. E-mail: tamas.m.meszáros@gmail.com

Laonikos Chalkokondylés történeti művének, a tíz könyvből álló *Apodeixis*nek a szövegét – teljes vagy töredékes formában – jelen tudásunk szerint harmincegy kézirat őrizte meg.¹ Mindez azt is jelenti, hogy a Darkó Jenő mintegy száz éve megjelent,² elavult kiadását felváltó *editio* elkészítése nem tartozik a könnyen elvégezhető filológiai feladatok közé, különösen ha a szöveg terjedelme és a kódexek száma mellett még a szerző közismerten nehéz nyelvezetét is figyelembe vesszük.³ A kéziratok olvasatainak olykor rendkívül megterhelő kibetűzése során kimondottan üdítő változatosságot jelent, ha időnként felbukkan egy-egy lapszéli bejegyzés, a másolótól származó jegyzet vagy a későbbi olvasók valamelyikének kommentárja. Az egyes kéziratok ugyanis nem kizárólag a bennük hagyományozott mű szövegét tartották fenn, hanem az ún. főszöveg mellett megőriztek megjegyzéseket, kiegészítéseket, szövegmagyarázatokat, címeket, esetleg figyelemfelkeltő jelöléseket a lapok üresen hagyott helyein, jellemzően a kéziratok valamelyik margóján, az oldalak alján, nagy ritkán a sorok között. Bár a Chalkokondylés-kéziratok a kisebb-nagyobb javításokat és alcímeket leszámítva általában nem kényeztetnek el bennünket lapszéli bejegyzésekkel, a Bayerische Staatsbibliothek *Monacensis Graecus 307a* jelzetű kódexe több érdekes margináliát is tartalmaz.

Maga a kézirat, az 1500-as évek elején Velencében készült *Monacensis 307a* (hagyományos jelzete a Chalkokondylés-stemmában: M₁) az *Apodeixis*-hagyomány szempontjából a fontosabb kódexek közé tartozik, s a másolói kezek és kézváltások magas száma, a sajátos másolási technika miatt egyébként is különlegesnek mondható.⁴ A Chalkokondylés-kéziratokat kiválóan ismerő Herbert Wurm korábban már két önálló tanulmányt szentelt a *Monacensis 307a*-val kapcsolatos kérdéseknek. Az első közleményben a *Monacensis 307a* 40^r foliumának jobb margóján, az oldal alján található szokatlanul terjedelmes margináliát elemezte és látta el a szükséges történeti kommentárral,⁵ míg utóbb, a második közleményben részletes leírását adta a kéziratnak,⁶ a tizenhárom másoló közül azonosította Geórgios Moschos és Paolo de Canale kézírását,⁷ a lapszéli megjegyzések szerzői közül pedig Nikolaos Malaxos és Nikolaos Sophianos személyében kettő kilitére derített fényt.⁸ Jelen dolgozatban bemutatjuk az egyik margináliához kapcsolódó főbb kérdéseket, majd a Chalkokondylés-szöveghagyomány vonatkozásában javaslatot teszünk a *stemma* egy apró pontosítására. Mindkét esetben Wurm eredményeit tekintjük kiindulópontnak, a nála ismertetett részletekre újból nem térünk ki.

¹ A szöveghagyományról részletesen tájékoztat H. Wurm: Die handschriftliche Überlieferung der *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν* des Laonikos Chalkokondyles. *JÖB* 45 (1995) 223–232.

² *Laonici Chalcocandylae Historiarum demonstrationes*. Ad fidem codicum recensuit, emendavit, annotationibusque criticis instruxit Eugenius Darkó. Tomus I. Praefationem, codicum catalogum et libros I–IV continens. Budapestini (1922); Tomi II. Pars prior libros V–VII continens. Budapestini (1923); Tomi II. Pars posterior libros VIII–X continens. Budapestini (1927).

³ Ahogy Wurm fogalmaz: „asketische Aufgabe” (Wurm: *i. m.* [1. j.] 224).

⁴ A kézirat leírása a Hardt-féle katalógusban nem szerepel. Újabban: K. Hajdú – M. Molin Pradel: *Katalog der griechischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek. Band 5. Codices Graeci Monacenses 266–347*. Wiesbaden (2019).

⁵ H. Wurm: Die Übergabe Phanariens/Argolis durch den Despoten Theodoros I an die Johanniter im August 1401. *JÖB* 39 (1989) 201–208.

⁶ Vö. Darkó J.: Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkokondylés történeti művéhez. *EPHk* 31 (1907) 35 skk.

⁷ Előbbi másolta a müncheni kézirat mintájául szolgáló *Parisinus Graecus 1781* jelzetű kódexet is.

⁸ H. Wurm: Der Codex Monacensis Gr. 307a. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des Laonikos Chalkokondyles. *JÖB* 44 (1994) 455–463.

Mielőtt bemutatjuk a 40e margóján található bejegyzést, melyet Nikolaos Malaxos személyéhez köthetünk, először is tisztáznunk kell a főszöveget, amihez Malaxos a maga észrevételeit fűzte. Chalkokondylés az *Apodeixis*ben itt éppen arról ír, hogy I. Theodóros Palaiologos peloponnésosi despota már Jakub ruméliai beglerbég Argos elleni támadását megelőzően eladott bizonyos birtokában lévő városokat, mert nem bízott abban, hogy a görögök képesek lesznek ellenállni a török terjeszkedésnek (II, 44–45):⁹

Ἰαγούπης δὲ ὁ τῆς Εὐρώπης ἡγεμῶν ἀφικόμενος ἐς τὸ Ἄργος ἐπολιόρκει. (45) τὸ δὲ Ἄργος τοῦτον τὸν χρόνον κατεῖχον <οἱ Ἑνετοί>. ἀπέδοτο δὲ Θεόδωρος ὁ τῆς Σπάρτης ἡγεμῶν, ὡς ἀπέγνω τοῖς Ἕλλησι τὴν σωτηρίαν τῷ τε Βυζαντίῳ, πρὸς δὲ καὶ τῇ Πελοποννήσῳ, καὶ ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς ἤδη ἐστηκότα τὰ τῶν Ἑλλήνων πράγματα· τὸ τε Ἄργος ὁμορον ὄν Ναυπλίῳ, πόλει τῶν Ἑνετῶν, ἀπέδοτο οὐ πολλοῦ. καὶ Σπάρτην δὲ τοῖς ἀπὸ Ῥόδου Ναζηραίοις ἐς λόγους ἀφικόμενος ἀπέδοτο πολλοῦ τινός.

Az *Apodeixis* szóban forgó részlete – akárcsak a mű számos más pontja – ezúttal is nehezen értelmezhető. A görög *textus* feltehetően hibásan hagyományozódott, javításra, de legalábbis további magyarázatra szorul, amennyiben a fentebb másodikként idézett mondat alanya nem szerepel egyetlen kéziratban sem. A „velenceiek” betoldás – eredetileg οἱ Οὐνετοί formában – a jeles orientalista, Hendrik Arent Hamaker (1789–1835) *coniecturája*, de a bonni corpus Chalkokondylés-kiadását végül befejező Immanuel Bekker nem fogadta el elődje javaslatát,¹⁰ a *coniectura* csak később, Darkó kiadásában került be a főszövegbe, mégpedig – a kiadó tulajdonneveket egységesítő szemléletének megfelelően – οἱ Ἑνετοί alakban.¹¹ Így aztán csak találgatni tudjuk, hogy a korábbi kiadók, Baumbach (1615), Fabrot (1650), végül maga Bekker (1843) hogyan értették a görög mondatot *kiegészítés nélkül*. Mivel a kiadókkal ellentétben a mű fordítóinak a szöveg *jelentését* illetően szükségképpen állást kellett foglalniuk, szolgálhat némi tanulsággal, ha vetünk egy pillantást Konrad Klauser sokat idézett latin fordítására,¹² ami a következőképpen hangzik: „eamque (ti. urbem; ti. Argos) eo tempore obtinuit (ti. Iagupes)”. Más szóval Klauser az előző mondat alanyát, a török sereg európai főparancsnokát tekintette a második mondat alanyának is. Ugyanígy érti a kérdéses passzust a feltehetően inkább a latin, semmint a görög szöveget maga előtt tartó francia fordító, Blaise de Vigenère (1577) is: „Iagup d’autre costé mena son armee devant la ville Argos, qu’il prit de force”. Joggal kifogásolhatjuk azonban, hogy már az igealak fordítása is pontatlan, hiszen a görög κατεῖχον itt többes szám harmadik személyű forma, tehát még ha követjük is a fordítók értelmezését, szerencsésebb lenne alanyként a „törökök” többes számot vélelmeznünk.¹³

⁹ A fejezetek számozásában Kaldellis kétnyelvű, görög–angol kiadását követem: A. Kaldellis: *Laonikos Chalkokondyles. The Histories I–II*. Dumbarton Oaks (2014).

¹⁰ I. Bekker (ed.): *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*. Bonn (1843) 97, apparatus ad locum: κατεῖχον οἱ Οὐνετοί H.

¹¹ Darkó: *i. m.* (2. j.) I, 91, apparatus ad locum: κατεῖχον codd : add οἱ Οὐνετοί Hamaker : Ἑνετοί scripsi.

¹² A Chalkokondylés-szöveghagyomány egyik jellegzetessége, hogy a mű előbb jelent meg latinul (1556), sőt még francia fordításban is, mint görögül, ráadásul a Darkó-féle kiadásig valamennyi *editio* a göröggel párhuzamosan közölte a latin szöveget is.

¹³ Darkó J.: *Laonikos Chalkokondyles nyelvéről. EphK* 36 (1912) 846 skk. *congruentia* alcím alatt hoz néhány példát a *constructio ad intellectum* jelenségre, mely – amint Darkó mondja – „nem hanyagságból származik, hanem abból, hogy a gondolat ereje szétőri a forma bilincseit, s a külső formaszerinti egyeztetés helyébe a belső értelem szerinti egyeztetés lép”.

Ennél viszont kielégítőbb megoldásnak tekintjük a tágabb szövegösszefüggést is figyelembe véve, ha a κατέχω igét ezúttal nem a város törökök általi *elfoglalására*, hanem inkább a velencei *fennhatóság alatt állására* értjük, amit a praeteritum imperfectum forma is támogat.¹⁴ Argos ténylegesen 1394-ben került a La Serenissima fennhatósága alá, bár a befolyásos Cornaro család ügyes házasodási politikával már korábban is igyekezett előjogokat biztosítani Velence számára. Sikerült keresztülvinniük, hogy a tizennégy éves Pietro Cornaro feleségül vehesse az Enghien család hasonló életkorú lánytagját, a nagybátyja gyámsága alatt uralkodó Marie d’Enghien-t. Férje korai halála és gyámja elvesztése után Marie 1388. december 12-én kénytelen volt megállapodást kötni arról, hogy életjáradék fejében átadja Argost és Naupliont a Velencei Köztársaságnak. Az üzlet ugyan átmenetileg megghiúsult, mert Theodóros despota és apósa, Nerio Acciaiuoli megszállta a térséget, de némi huzakodást követően végül 1394. június 11-én Velence érvényesíteni tudta jogi értelemben megalapozott érdekeit, miután Theodórosnak nemcsak a törökökkel, de saját tanácsadóival is meggyűlt a baja. Ugyanakkor az *Apodeixis* szövegében fentebb említett török hadjáratra, melynek során Jakub feldúlta Argost és lakóit eladta rabszolgának, csak 1397 júniusának elején, vagyis évekkel a velencei birtokbavétel után került sor.¹⁵ *Summa summarum*, ha a történeti tényeket vesszük alapul, a mondatba nemcsak, hogy jól illeszkedik, hanem egyenesen szükséges a Hamaker-féle *coniectura*.

Hasonlóképpen nem egyértelmű az ἀπέδοτο vezérigétől függő mellékmondatok szerkezete.¹⁶ Véleményünk szerint a ὡς kötőszótól először egy okhatározói mondat függ ἀπέγνω állítmánnal, majd egy véleményes okhatározói mondat ἐσθηκότα participiummal,¹⁷ a pregnáns jelentésű ἀπέγνω (kb. „lemondok valamiről”, „feladom valamiben a reményt”¹⁸) tárgyához (τὴν σωτηρίαν, itt kb. „védelem”, „oltalom”¹⁹) pedig két dativus tartozik különböző mondatrészzel: míg a τοῖς Ἑλλησι leginkább úgy írható körül, mint a névszói tárgyhoz tartozó sajátos dativus auctoris (kb. „a görögök által biztosított védelem”), addig a τῷ Βυζαντίῳ (és az ezzel mondattani szempontból azonos értékű τῇ Πελοποννήσῳ) dativus commodi/incommodi. Így az idézett görög szöveg jelentése a következő:

„Iagupés, Európa főparancsnoka megérkezve Argoshoz ostromba kezdett. Argost ez idő tájt a velenceiek birtokolták. Theodóros, Spárta ura adta el nekik, mert letett arról, hogy a görögök védelmet biztosíthatnak Byzantionnak meg még a Peloponnésosznak is, és

¹⁴ Vö. LSJ s. v. A II possess, occupy; II b dwell in, occupy.

¹⁵ Az események pontos történetéhez részletesen lásd R. Loenertz: Pour l’histoire du Péloponèse au XIVe siècle (1382–1404). *EB* 1 (1943) 152–196; A. T. Luttrell: Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century. *PBSR* 26 (1958) 195–212; F. Thiriet: *La Romanie vénitienne au Moyen Âge. La développement et l’exploitation du domaine colonial vénétien (XIII–XVe siècles)*. Paris (1959) 353–366; A. T. Luttrell: The Latins of Argos and Nauplia: 1311–1394. *PBSR* 34 (1966) 34–55; P. Topping: The Morea, 1364–1460. In: H. W. Hazard (ed.): *A History of the Crusades III*. Madison – London (1975) 141–166; J. V. A. Fine: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor (1987) 427–435.

¹⁶ Vö. Kaldellis: *i. m.* (10. j.) I, 501: “This sentence is obscure.” Ugyanó a szóban forgó részletet így fordítja: “...who [Theodoros] had decided that the Greeks had no hope of safety in Byzantion, or for that matter in the Peloponnese, as the affairs of the Greeks already stood upon a razor’s edge.”

¹⁷ Más szóval a szerkezetben szerintünk egyaránt a ὡς-tól függ az ἀπέγνω ... τὴν σωτηρίαν és a ἐσθηκότα, a καὶ kötőszó pedig ezeket az egyenértékű egységeket rendeli egymás mellé.

¹⁸ Vö. LSJ s. v. depart from a judgement, give up a design or intention of doing; A II 2 c. acc., give up as hopeless or desperate; Sophocles s. v. to give up in despair.

¹⁹ Vö. Sophocles 1066 s. v. deliverance, safety.

mert úgy vélte, hogy a görögség borotvaélen táncol. Argost, mely a velenceiek városával, Nauplionnal szomszédos, jelképes áron adta el. Spártát viszont jelentős összegért adta el, miután megállapodásra jutott a rhodosi lovagrend képviselőivel.”²⁰

A különleges adásvételnek tehát Chalkokondylés állítása szerint ugyanaz a meggyőződés volt az oka: Theodóros felismerte, hogy Konstantinápolyt és a Moreát képtelenség egyszerre megvédeni a törököktől, annál is inkább, mert érzése szerint már Bizánc pusztja létezése is bizonytalanná vált.

Ehhez a szakaszhoz fűzött tehát hosszabb megjegyzést Nikolaos Malaxos, akinek a kézírása láthatóan különbözik a főszöveget másoló kéz írásképétől.²¹ A Malaxos írásmódjára jellemző elemek jól felismerhetőek: a határozott, gyakorlott kéz, az erőteljes vonásokkal jelölt, helyenként szinte függőleges éles és tompa ékezetek, a betűkből egy vonallal függőlegesen felhúzott hajtott ékezet, a *tau* és a *chi* formája stb. mind-mind a scriptor azonosításának helyessége mellett szól.²² A marginália az oldal alsó felének jobb margóján kezdődik, és terjedelme miatt átnyúlik a főszöveg alá, a lap aljára is.

A *Monacensis 307a 40^a* margináliájának görög szövege a következő:²³

Ἰστέον, ὅτι ὁ παρὼν Θεόδωρος | δεσπότης Μορέας | ὁ ἀποδοῦς τὸ Ἄργος καὶ | συνθέμενος
δοῦναι καὶ | τῆ ῥελιτζιοῦ τῆς Ῥόδου | τὴν Σπάρτην αὐτὸς | δέδωκεν πρὸς τὴν αὐτὴν |
ῥελιτζιοῦν καὶ τὴν | πόλιν Τροιζήνην τὸ νῦν | καλούμενον Φανάριον | ἐν ἔτει τῷ ἀπὸ |
Χριστοῦ ,αυα´ μνην αὐγούστῳ ἰνδικτιῶνος θ´. οἱ δὲ ἐλθόντες Ναζηραῖοι ἀντὶ τοῦ μεγάλου
μαίστορος Ῥόδου παραλαβεῖν τὰς | πόλεις ἐκαλοῦντο, ὁ μὲν φρά Ῥαμοῦντος ντε Λασκούρα,
πριούρης τῆς Τολούζης, ὁ δὲ φρά Πικὸς | ντε Φωσάτ, κουμεντούριος²⁴ τῆς Πιζενᾶς, ὡς
δηλοῖ καὶ ἡ παρ’ αὐτῶν γεγνηῖα πρᾶξις πρὸς τὸν τζάσην | τῆς αὐτῆς πόλεως Τροιζήνης
ἦτοι τοῦ Φαναρίου Γεώργιον τὸν Μαλαξόν, ἐν ἔτει καὶ μνην καὶ ἰνδικτιῶνι τοῖς ἄνωθεν²⁵
[γεγραμμένοις].²⁶

„Tudnivaló, hogy az itt megnevezett Theodóros, Morea despotája, aki eladta Argost, és megegyezett a rhodosi lovagrenddel, hogy átengedi Spártát is, maga adta át ugyanennek a rendnek Troizéné városát is, a mai nevén Phanariont a Kr. u. 1401. évben, az indikció 9. évének augusztusában. A rend lovagjai, akik a rhodosi nagymester képviselésében jöttek, hogy átvegyék a városokat, Fra Raymond de Lescure, Toulouse priorja és Fra Picon de Fossat, Pézenas komtúrja voltak, ahogyan a szerződés közli, amit ugyanennek a városnak, Troizénének vagy Phanarionnak a parancsnokával, Geórgios Malaxossal kötöttek a fenti évben és hónapban és indikcióban.”

²⁰ Chalkokondylés a bizánci historiográfiai gyakorlatnak megfelelően a tulajdonnevek tekintetében is archaizáló formákat használ: Spárta megfelelője Mystra(s), a Peloponnésos Morea, Byzantion pedig Konstantinápoly.

²¹ Nikolaos Malaxoshoz: RGK I 312; RGK II 432; RGK III 502.

²² A kézíráshoz vö. továbbá Ch. Gastgeber: Neues zur Familie der Malaxoi. Zwei Autographe Schreiben von Nikolaos und Staurakios Malaxos. *JÖB* 48 (1998) 273–291, különösen: 286–287.

²³ A sortöréseket függőleges vonal jelzi.

²⁴ Wurm: *i. m.* (5. j.) 203 átirásában az éles ékezet rossz helyen áll (nála: κούμεντουριος).

²⁵ Wurm: *i. m.* (5. j.) 203 átirásában ἄνω.

²⁶ Wurm: *i. m.* (5. j.) 203 betoldása.

Az egyes személyek, adatok, fogalmak magyarázata Wurm említett tanulmányaiban megtalálható, szükségtelen elismételniük. Számunkra most annyi is elegendő, hogy a szövegben említett Geórgios Malaxosról nincs egyéb adatunk.

Figyelemre méltó, hogy a bejegyzésben Nikolaos Malaxos tulajdonképpen maga is utánozza a történeti mű szerzőjének laza asszociációkon alapuló elbeszélői technikáját. Chalkokondylés a fő cselekményszál narratívájához, a török hadjáratához (1397 júniusa) szorosan kapcsolódva beszámol az előzményről, Argos eladásáról (1394. június 11.; a szintén a velenceieknek átengedett Naupliont csak mellékesen említi), de erről rögtön eszébe jut, hogy Theodóros később egy másik várost is átadott (legalábbis átmenetileg), nevezetesen Spártát/Mystrát a johannitáknak (1400 őszén). Nikolaos Malaxos pedig a kronológiai csapongást folytatva a lovagrendnek később átengedett újabb város, Troizéné/Phanarion eladásáról (1401. augusztus) tudósít széljegyzetében. Hasonló, asszociációkra épülő narratív struktúra jellemzi Chalkokondylés fő mintaképeinek, Hérodotosnak az írásművészetét.

A nem mindennapi tranzakciókról megemlékezik II. Manuél Palaiologos császár is a fivérének, Theodóros despotának emléket állító halotti beszédében.²⁷ Wurm felhívja a figyelmet arra,²⁸ hogy az *epitaphios* szövegét hagyományozó egyik kéziratnak, az *Escorialensis Graecus 243 (Y-I-4)*²⁹ jelzetű kódexnek a szóban forgó részhez fűzött margináliája „a Malaxosok dokumentumait” említi a város eladásával kapcsolatban,³⁰ magunk pedig azzal egészíthetjük ki észrevételét, hogy azt a kéziratot valószínűleg maga Nikolaos Malaxos másolta, de legalábbis az idézett bejegyzés feltehetően szintén tőle származik.³¹

Ha tovább lapozgatjuk a *Monacensis 307a* kéziratot, a 231^r margójának jobb felső sarkában ismét találkozhatunk Nikolaos Malaxos kézírásával. Ezúttal a bejegyzés jóval szűkszavúbb, mindössze egy praepositiós szerkezet, mintha csak címnek szánták volna a főszöveg adott szakaszához: *περὶ Ἀργους καὶ Ναυπλίου* („Argosról és Nauplionról”).

Fentiekből annyi mindenképpen kiderül, hogy Nikolaos Malaxos valamilyen okból az átlagosnál jobban érdeklődött a szóban forgó földrajzi térség, a Morea, azon belül pedig Argos és Nauplion ügyei iránt. Ráadásul úgy tűnik, hogy a régióban történt események nemcsak által-

²⁷ J. Chrysostomides (ed.): *Manuel II Palaeologus, Funeral Oration on his Brother Theodore*. Thessalonike (1985) 161, 30–211, 1, különösen 183, 16.

²⁸ Wurm: *i. m.* (5. j.) 204–205.

²⁹ Ch. Graux: *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escorial*. Paris (1880) 75–76; G. De Andrés: *Catálogo de los códices griegos de la Real Biblioteca de El Escorial II. Códices 179–420*. Madrid (1965) 83–86.

³⁰ Chrysostomides: *i. m.* (27. j.) 53 idézi a bejegyzést: Cⁿ Ταῦτα καὶ ἐν προβελεγίαις τῶν Μαλαξίων φαίνεται γεγονόσι τῷ τότε τούτοις ὑπὸ τῶν Ῥοδίων κατὰ τὸ ἀνα^ω ἔτος τῆς Χριστοῦ γεννήσεως. Cⁿ Περὶ τῶν τοιοῦτων πράξεων μὲνηται Λαόνικος ὁ ἱστορικὸς ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν κατ' αὐτὸν ἱστοριῶν.

³¹ G. De Andrés: Les copistes grecs du Cardinal de Burgos, Francisco de Mendoza. *JÖB* 32/4 (1982) 97–104. 103: „Nicolas Malaxos de Nauplia: Malgré qu'il ait travaillé pour le Cardinal de Burgos, comme testifient divers manuscrits, la réalité est que nous ne connaissons pas de copie signée par lui. Son écriture apparaît aussi dans la collection de manuscrits grecs de son parent Hurtado Mendoza. Lettre calligraphique, verticale, avec des traits rapides, comme nous pouvons apprécier dans les dix manuscrits suivants: 4705 (ff. 228–300), 4710 (ff. 1 ... 148 lin. 8), 4716, 4720 (?), 4750 (ff. 121a–301), 4752, 4801 (ff. 24v ... 420), 4844 et les deux manuscrits Escorialenses qui furent du Cardinal de Burgos: mss. Y-I-4 et Y-I-6.” Később némileg kibővívte spanyolul: G. De Andrés: Los copistas de los códices griegos del Cardenal de Burgos Francisco de Mendoza, en la Biblioteca Nacional. *Apophoreta Philologica* 102 (1984) 39–46. *Nota bene*: Fenti kéziratok közül D. Stratigopoulos: Ὁ Νικόλαος Μαλαξός, πρωτοπαπᾶς Ναυπλίου, καὶ τὸ συγγραφικὸ τοῦ ἔργου. Thessaloniki (2008) 159–164 kizárólag az utolsót veszi fel a Nikolaos Malaxos másolói tevékenységéhez biztosan köthető kódexek katalógusába.

ban foglalkoztatták, hanem kimondottan a Chalkokondylés által csak futólag érintett, fentebb említett területátadás állt érdeklődése középpontjában. Míg előbbi magyarázata nyilvánvaló (a Malaxos-család Nauplionból származik), addig utóbbi kapcsán elfogadhatónak tartjuk Wurm óvatos következtetését, miszerint Nikolaos Malaxos érdeklődésének hátterében ebben az esetben is a család érintettsége állhat, amiről az adásvételi szerződés egyik aláírójának, az egyébként teljesen ismeretlen Geórgios Malaxosnak, Troizéné/Phanarión akkori helyőrségparancsnokának neve árulkodik. Vagyis Nikolaos Malaxos egy hivatalos dokumentum, a különös üzlet adásvételi szerződése alapján nevesíti a résztvevőket, köztük feltehetően valamelyik felmenőjét, ahogyan arra a névazonosság utal.

Hogy mennyire élénken élt Malaxos fejében hajdani rokonának szerepvállalása a johannitákkal kötött üzletben, jól mutatja, hogy egy másik Chalkokondylés-kódexben, az eredetileg Francisco de Mendoza y Bobadilla (1508–1566) burgosi püspök könyvtárához tartozó, ma Madridban őrzött *Escorialensis 245 (Y-I-6)* jelzetű kéziratban (22^r),³² melyet teljes egészében Nikolaos másolt,³³ ugyanazon szöveghelyhez szóra ugyanazt a megjegyzést fűzte, mint amit a *Monacensis Graecus 307a*-ba írt. Más szóval a két Chalkokondylés-kódexet nemcsak Nikolaos Malaxos személye, hanem a két marginális is összekapcsolja.

Nikolaos Malaxos (1498, Nauplion – 1587, Handakas) életútja viszonylag jól adatolható.³⁴ A jó neveltetésben részesülő, 1524 és 1531 között Konstantinápolyban is megforduló Nikolaos szülővárosában végigjárta a helyi egyházi hierarchia lépcsőfokait (1531-ben *skeuophylax*, 1538-ban *protopapas*), de a török hódítás után (1540. november 21.) családjával együtt menekülésre kényszerült. Rövid korfui tartózkodást követően (itt költötte első himnuszait) 1541-ben érkezett Velencébe, ahol a következő években mint kéziratmásoló működött, többek között a velencei francia nagykövet Guillaume Pellicier megrendeléseinek eleget téve. Miután szülőföldje elvesztéséért a velencei állam krétai birtokkal és éves életjáradékkal kárpótolta, áttelepedett Krétára, s bár onnan átmenetileg ismét Velencébe szólította a hivatali kötelesség (1552-ben a S. Giorgio dei Greci káplánjaként szolgált), életét végül a krétai Handakasban fejezte be.

Mivel, ahogy fentebb már említettük, a *Monacensis Graecus 307a* minden bizonnyal Velencében készült az 1500-as években, feltehetően itt került a kézirat Malaxos kezébe is első velencei tartózkodása során, s minden kétséget kizáróan ebből a kódexből készítette az 1540-es években az *Escorialensis 245 (Y-I-6)* másolatát (a kézirat hagyományos jelölése a Chalkokondylés-*stemma*-ban E₁). A mindkét kódexben feltűnő marginália, a családi dokumentum rövid kivonata, vagyis a Phanarion adásvételére vonatkozó mondatok pedig egyértelmű bizonyítékot jelentenek a két kézirat *közvetlen* kapcsolatára. Ezen szoros kapcsolat miatt magunk Wurm-mal ellentétben nem érezzük szükségét, hogy „legalább egy közvetítőpéldányt” – a *stemma*-ban (α) jelölés – feltételezzünk a *Monacensis Graecus 307a* és az *Escorialensis 245* között,³⁵

³² Graux: *i. m.* (29. j.) 75 és 425; De Andrés: *i. m.* (29. j.) 87.

³³ De Andrés: *i. m.* (29. j.) 87: „códice copiado, al parecer, por la misma mano que el Y-I-4.”

³⁴ K. Sathas: Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453–1821). Ἀθῆναι (1868) 184–185; D. Stratigopoulos: Ὁ Νικόλαος Μαλαξῶς καὶ τὸ ὑμνογραφικὸν τοῦ ἔργου. PhD thesis. Thessaloniki (2003), illetve Stratigopoulos: *i. m.* (31. j.) 85–164.

³⁵ Wurm: *i. m.* (1. j.) 227: „Ein Ast der sich bald reich verzweigenden und wegen Kontamination einzelner Handschriften nur schwer zu durchdringenden Überlieferung führt über mindestens ein verlorenes Zwischenglied (α) zu einer Vierergruppe von Handschriften (a).” Maga a *stemma* ugyanitt 232.

vagyis a *stemma* módosítását ezen a ponton mindenképpen szükségesnek tekintjük. Hogy mindez hogyan érinti a négy kéziratból álló (a)-család többi kódexét, az már további vizsgálat tárgya lehet. Annyi valószínűnek látszik, hogy a *Monacensis Graecus 127*-et (M) közvetlenül a madridi kéziratunkból, E₁-ből másolta Geórgios Tryphón,³⁶ aki 1548. február 2-án fejezte be a munkát (vagyis nagyjából ezt az évet tekinthetjük úgy, mint az *Escorialensis 245* keletkezésének *terminus ante quem* időpontja).³⁷ Egyértelműen bizonyítható az (a)-család maradék két kéziratának, a *Bodleianus Roe XII* (O) jelzetű és az abból készült *Vaticanus 1732* (D) jelzetű kódexnek a kapcsolata is, amennyiben utóbbiba is bekerült a mintában is megtalálható marginália, Ióánnés Moschosnak Lukás Notarashoz írt halotti beszédéből származó töredéke,³⁸ de ezen két kézirat pontos viszonya a *Monacensis 307a*-hoz egyelőre tisztázatlan.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány a NKFIH K 134301 és az NKFIH NN 124539 jelzetű pályázatok támogatásával készült. A kéziratot digitális fényképek segítségével tanulmányoztam.

Összeférhetetlenségi nyilatkozat: A szerző mint egyben szerkesztő a kézirat bírálatának folyamatában nem vett részt.

SUMMARY

Codex *Monacensis Graecus 307a* contains several marginal notes in addition to Laonikos Chalkokondyles' historical work. One of these notes was written by Nikolaos Malaxos. In this he describes how Theodoros, the despot of Mistra sold certain cities to the Venetians and to the monks from Rhodes. The same note made by the same hand can be found word for word in another manuscript of Chalkokondyles' tradition marked *Escorialensis Graecus 243* (Y-1-4). The aim of the present paper is to examine Chalkokondyles' passage in question and the text of Malaxos' marginal note, and to propose a minor suggestion regarding the manuscript tradition of Chalkokondyles.

Keywords: Laonikos Chalkokondyles, *Monacensis Graecus 307a*, marginal note, Nikolaos Malaxos, textual criticism

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

³⁶ A kézíráshoz vö. RGKI 74.

³⁷ A *Monacensis Graecus 127* végén (220^r) mindössze az áll: τέλος τέλος *finis alli a frenar* 1548. Hogy Wurm: *i. m.* (1. j.) 227 honnan vette a pontos időpontot, *non liquet*.

³⁸ A terjedelmes részletet O a 152^{r-v}, D pedig a 305^{r-v} *folium*okon őrizte meg.

